ALEXANDRU NICULESCU

DESPRE NUMELE LUI *DUMNEZEU* ÎN LIMBA ROMÂNĂ*

0. Problema denumirii personajelor sacre din Sfintele Scripturi (*Vechiul* şi *Noul Testament*) a fost întotdeauna semnificativă teologic, deşi în studierea textelor nu i s-a dat importanţa meritată. Numele Divinităţii unice, numele lui Iisus Cristos şi numele altor actori ai Evangheliilor au trecut prin multiplicări teologice sau laice pe care specialiştii *Bibliei* le-au luat în examinare aprofundată. Lucrările recente ale lui H. von Stietencron (1975), M. Rösel (2000) sau François Bovon (2007) ş.a. au adus în atenţia cercetătorilor biblişti aspecte noi, nebănuit de importante, din istoria iudeo-creştinismului, mai ales în primele sale timpuri. Aceste *nomina sacra* apar odată cu *Biblia* ebraică (este cazul Tetragramei YAHWE) şi continuă – începând din sec. II d.Cr. – cu numele lui *Iisus Cristos*, *Kyriós*, *Theós* (scrise complet sau abreviat, în greacă sau latină). Între cele două concepţii teologice existau, totuşi, deosebiri: în timp ce religia iudaică recurgea la un singur nume (ale unui unic Dumnezeu), creştinii dispuneau de mai multe *nomina sacra* (ceea ce, pentru evrei, era o blasfemie). Teologii creştini au relevat însă că, în Evanghelii, creştinii se bazează pe numele lui Iisus, în puterea singulară a invocării nominale („în numele lui Iisus Christos din Nazaret, scoală-te şi umblă!”, spune Petru, în *Faptele Apostolilor* 3, 6). Numele Divinităţii şi al lui Iisus – credeau creştinii – salvează omenirea.

1. De aceea ne-am oprit şi noi, din perspectiva creştinismului românesc, asupra acestor probleme. Cu atât mai mult cu cât asemenea preocupări istorice nu au fost întotdeauna în atenţia filologiei şi teologiei româneşti. Dar, pe alocuri, ele se intersectează cu preocupări ale noastre mai vechi publicate în „România literară” din anii 1975–1980, sub titlul *Despre lingvistică şi realitate* (de fapt, o „cronică a limbii”). Atunci examinam, în perspectivă socioculturală, evoluţia lat. DOMINUS în limba română. Adăugăm acum ceea ce nu am putut face atunci: analiza sensurilor religios-creştine ale termenului – şi ale altor termeni sinonimi.

Ne referim îndeosebi la problema denumirilor Divinităţii unice în limba română. Româna de astăzi – spre deosebire de alte limbi romanice – dispune de mai multe posibilităţi de a-l invoca şi a-l denumi pe Cel-de-Sus: *Dzeu*, *Domn* (*Doamne!*), *Dumne(d)zeu* –, fiecare caracterizată de o epocă (de cultură teologică), de o utilizare flexională, de o conotaţie semantică şi de o distribuţie teritorială

* Autorul mulţumeşte călduros doamnei Lubica Vychovalá-Jolly pentru ajutorul bibliografic pe care i l-a dat, privind îndeosebi creştinismul antic originar şi iudeo-creştinismul.

DACOROMANIA, serie nouă, XXI, 2016, nr. 1, Cluj-Napoca, p. 31–45

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

diferite. Unii termeni au apărut odată cu primele texte sacre rotacizante (şi limitate la epoca lor, sec. XV–XVI), altele, sunt ulterioare (epoca Diaconului Coresi, sec. XVI), altele au rămas limitate regional şi, în sfârşit, altele sunt generale.

O singură caracteristică le este comună: toate sunt de origine latină şi se regăsesc în alte limbi romanice, transmise direct, oral, sau indirect, pe calea culturii teologice.

2. Să începem cu lat. DĔUS (it. *Dio*, fr. *Dieu*, prov. sp. pg. *Dio(s)*).

DĔUS > rom. *Dzeu/Dzău* este primul termen, absolut şi general, care denumeşte Divinitatea unică (ceea ce, în greacă, era *Theós*, în v.sl. *Bog* – termeni importanți pentru creştinismul românesc). Este de mirare faptul că filologia şi teologia românească nu l-au semnalat.

Dzeu (cu varianta *Dzău*) apare în textele rotacizante alături de *Dumnedzeu.*

Semantic, *Dzeu* şi *Dumnedzeu* ar trebui să fie identice. Urmărind însă utilizarea lor în textele vechi româneşti – mai ales în textele rotacizante –, observăm că flexiunea gramaticală, frecvența şi distribuția sintagmatică sunt diferite: *Dzeu* pare a fi mai puțin folosit, dar este flexionat enclitic (cu forma de genitiv-dativ, vocativ singular-plural), iar *Dumnedzeu* este mai frecvent folosit (abreviat sau nu), şi, uneori, – cu câteva excepții – articulat enclitic.

În *Texte româneşti* găsim confirmate aceste afirmații. Termenul *Dumnedzeu* nu se supune întotdeauna unei flexiuni paradigmatice (adică numai cu forme articulate de nominativ-acuzativ, genitiv-dativ singular). *Codicele Voronețean* (vezi Costinescu 1981), înregistrează cca 100 de ocurențe ale termenului *Dumnedzeu* (exclusiv în forma de singular, cu articol proclitic şi, adeseori, abreviat) şi numai 9 ocurențe *Dzeu* (dar cu flexiune enclitică: *Dzeul*, *Dzeului*, *Dzeule* etc.). Abrevierile celuilalt termen *Dumnedzeu* (*Dndz(e)u*, cu art. hot. *-l* sau *lu-*) sânt relativ frecvente, dar tendința pare a fi de a se „respecta" integralitatea numelui Celui-de-Sus. Aşadar, în textele vechi rotacizante, întîlnim *două* nume: *Dzeu* şi *Dumnedzeu*; primul, întru totul flexionabil, celălalt, în general neflexibil gramatical.

Aceeaşi situație o regăsim în *Psaltirea Hurmuzachi* (vezi Gheție–Teodorescu 2005). *Dzeu* apare, clar, cu sensul „Dumnezeu", alături însă de *Dumnedzău*. Iată câteva exemple: *blagosloveşte-ne Dzeu*, *Dzău nostru* (Ps. 66, v. 7, fila 55^{r}, p. 142); *mă ascultaşi, Dzăule, pleacă ureachea ta mie* (Ps. 16, v. 6, fila 10^{v}, p. 98) (= „că n-ai auzit, Dumnezeule pleacă urechea ta"); *cerurile spunru slava Dzăului* (Ps. 18, v. 2, fila 14^{r}, p. 101) (= cerurile spun slava lui Dumnezeu); *împaratul mieu şi Dzăul mieu* (Ps. 5, v. 3, fila 3^{v}, p. 89); *Dzeule, întoarce-ne* (Ps. 79, v. 4, fila 68^{r}, p. 155); *ajută noo, Dzeu, spăsitoriulu nostru* (Ps. 78, v. 9, fila 67^{v}, p. 155) etc. etc. Tot astfel, în *Codicele Voronețean*: *propovediiu ievanghelia Dzeului* (*Faptele Apostolilor*, fila 10^{v}, v. 23–25/14, p. 248); *eu pre Dzeu, sîntu jidovinu* (*ibidem*, fila 19^{r}, v. 1–4/4–5, p. 265); *preutul Dzeului* (*ibidem*, fila 24^{r}, v. 4–7/1, p. 275) etc. În *Psaltirea Scheiană*, de asemenea, întâlnim sintagme precum *bunră-făgăduită Dzeului Isus Hristos* (I Petru II, fila 73^{r}, v. 2–6/10–11, p. 373); *după Dzeul cu duhul* (I Petru IV, fila 79v, v. 3–7/11–12, p. 386) (în cazul *Dzeului Isus Hristos*,

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

sensul divin este evident). Alături, în alte locuri, apare şi termenul *Dumnedzău*: *Dumnedzăul mieu, pre tinre nedejdiiu* (PH fila 4^{v}, 8^{v}; 13^{r} etc. *eu Dumnedzăul*, fila 14^{v}, *passim*) şi chiar *D<o>m<nu>lui Dumn<e>dzău*, fila 15^{r}, 27^{v}), dar şi *Domnului D<u>m<ne>dzeuli nostru*, fila 15^{v} (după cum se vede, şi *Dumnedzău* apare – rar – declinat enclitic).

3. În câteva cazuri, *Dumnedzeu* apare şi la plural, având însă un sens cu totul special. Iată exemplele: *nu sântu dumnedzei ceia ce-su cu mârule fapți* (*Codicele Voroneţean*, *Faptele Apostolilor*, fila 3^{r}, v. 26–29/1–2); *nu e cuvinios ție în dumnedzei, Doamne* (Candrea 1916, ps. 85, v. 8, p. 177); *că mare e Domnulu* [...] *fricosu e spre toți dumnedzeii* (*ibidem*, Ps. 95, v. 4, p. 199); *ivise-va Dzeulu Dumnedzeilor în Sion* (*ibidem*, Ps 83, v. 8, p. 173); *ispovediți-vă Dzeului Dumnedzeilor* (*ibidem*, Ps 135, v. 2, p. 283). Dacă *Dzeu* şi *Dumnedzeu* cu sensul lat. DEUS apare *exclusiv* în forme (paradigmatice sau inflexionale) de singular, formele de plural ale acestor substantive au sensul „zeități, idoli”. Față de aceştia, „de mână făcuți” („bolovani”), Divinitatea creştină *unică* este „Dzeul dumnedzeilor” (adică „Dumnezeul zeilor”) şi se găseşte în „Sion” (cf. în italiană *Dio degli iddei*). *Dzeu* are, în schimb, numai sensul „Divinitatea absolută, unică”. O examinare atentă a contextelor cu ocurența *Dzeu(l)* în textele noastre rotacizante, traduse neîndemânatic, ar putea distinge variațiile semantice-teologice ale termenului. În orice caz, o frază din *Simbolul credinței* (*Quicumque*), compus de Sf. Atanasie, patriarhul Alexandriei (sec. IV)[1], pe care I.-A. Candrea o reproduce în *Psaltirea Scheiană*, arată o indiferență semantică între termenii *Dzeu* şi *Dumnedzeu*: *aşa e amu Dzeu tatăl, Dumnedzeu fiiul, Dumnedzeu Sfântul Duh, cei 3 Dumnedzei* şi, mai departe: *pre Dzeu-tatăl* (lat. PATER EST DEUS) *nime nu l-au faptu, şi* […] *urul cuişi-i obraz Dzeu şi Domnu* (Candrea 1916, p. 337). *Dzeu* este atribuit numai unicului divin DEUS, în timp ce dumnezeirea – adică a fi „Dumnezeu” – o au şi Iisus, şi Sf. Duh. Ei sunt cei „3 dumnezei”, adică Sf. Treime. *Dzeu* apare însă *numai* la singular.

Constatăm, că termenul *Dumnedzeu* se pretează şi la alte derivații lexicale colaterale. Îl întâlnim în termenul *dumnezaie* „zeiță” (*a mariei dumnedzeaie casă, a Artemideei – Codicele Voroneţean*, *Faptele Apostolilor* fila 5^{r}, v. 26–29/5–7), *nece hulindu dumnedzeaia voastră* (*ibidem*, fila 6^{v}, v. 35–38/11). Această posibilă trecere de la un concept divin creştin la un sens „păgân” ar fi un indiciu că *Dumnedzău* este o creație terminologică românească ulterioară lui *(D)zeu*. Poate că de aceea s-a recurs la „extinderea” solemnă a invocării Divinității supreme. Modul în care s-a aplicat acest introductiv semn de reverență îl putem urmări, în unele texte rotacizante. Iată-l în *Psaltirea Scheiană*: *învie, Doamne Dzeul mieu, să se rădice mâra ta* (Candrea 1916, Ps. 9, v. 33, p. 15), *în numele Domnului*

[1] Pentru Sf. Atanasie (293–373), vezi Laporte 2001, p. 83–108. Sf. Atanasie este un mare apărător al tezelor primului sinod din Niceea (321) şi un neîmpăcat duşman al doctrinei „eretice” profesate de Arius şi de susținătorii săi. Textul ar fi fost scris – se crede – în limba latină, în sudul Galiei, în sec. VI şi este cunoscut sub numele *Quicumque*. A fost descoperit târziu.

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

Dumnedzeului nostru kiemămu (*ibidem*, Ps. 19, v. 8, p. 33). (Aşadar, DOMINUS–DOMINE-DEUS.)

Deducem din aceste exemple că *Dzeu* este, numele transmis direct (DEUS) al Divinităţii creştine unice în limba română. Dar ocurenţele lui par a arăta că *Dzeu* începe să fie mai puţin întrebuinţat chiar în textele rotacizante, iar *Dumnedzeu* ocupă un loc preferenţial. (Deşi în *Psaltirea Scheiană*, cf. Dimitrescu 1973, *Dzeu* apare cu 80 de ocurenţe, faţă de circa 60 ale termenului *Dumnedzeu*). De altfel, în textele tipărite de Coresi, *Dzĕu* nu mai este folosit (cu excepţia *Paltirii slavo-române*). Iar *Dumnedzeu*, utilizat în limbajul bisericesc (cf. *slavă lui Dumnedzeu*, *Dumnedzeule cel tarele* etc.) devine un termen „superior”, ecleziastic. Tot astfel *Domnul* (*Doamne!*)/*Dumnezeule/*. Formule precum *blagosloveşte-ne*, *Dzeul*, *Dzeul nostru!* şi *Dzee*, *Dzeul nostru!* sunt înlocuite cu *binecuvântează, Doamne (Dumnezeul) nostru!* (vocativul *Dzee!* în loc de *Dzeule!* trebuie semnalat!).

4. Termenul care s-a impus este *Dumnezeu*. Îl întâlnim şi în *Psaltirea Scheiană*, la sfârşitul textului *Simbolului Credinţei* al Sf. Atanasie: *slavă începătoriului şi svrăşitoriului Dumnedzeului, în veci* – o formulă intrată în limbajul cultului creştin românesc. *Dumnedzeu* este o creaţie în care se recunoaşte elementul *-dzeu* (< DĔUS). Ea corespunde lat. DOMINE-DEUS şi are formaţii *similare* în alte limbi romanice: it. *Domine(d) dio*, fr. *Dame-dieu*, prov. *Domn(p) deu, Dom(p) deu*, pe care fiecare idiom neolatin şi l-a „reconstruit”, conform evoluţiei fonetice, din lat. DOMINE-DEUS (calc după gr. *Kyrios ó Theós*, tradus din ebr. *'Adonāy*). Nu putem şti când a fost creată această construcţie – dar ne putem gândi la o epocă în care cultul creştin putea întrebuinţa, deschis, în oficii divine, invocativul DOMINE! (sec. IV–V). Tot astfel, şi rom. *Dumnedzeu*. În prima parte a cuvântului apare *Dumne* – în care se recunoaşte lat. DOMINE. Dar româna posedă o astfel de invocaţie: *Doamne!* – pe care o „moşteneşte” independent de *Dumne(d)zeu*, tot din latină (spre deosebire de toate celelalte limbi romanice, care o au pe cale cultă (vezi *infra*). Limitându-ne, aici, la limba română, menţionăm că textul *Codicelui Voroneţean* atestă o utilizare curentă. Sf. Apostol Pavel-Paul-Saul, pe calea convertirii, „aude glasul” lui Iisus (Nazareaninul) şi întreabă: *cinre eşti, Doamne?* (*Faptele Apostolilor*, fila 20^{r}, v. 7–10/4, p. 267), şi altădată: *ce se făcŭ, Doamne? E Domnul dzise către menre* (*ibidem*, fila 20^{r}, v. 7–10/11–12) (aceleaşi replici în fila 39^{r}, v. 14–17/5–6, p. 305). Bineînţeles, vocativul *Doamne!* presupune un nom.-acuz. *Domn*, frecvent utilizat (46 de ocurenţe în *Codicele Voroneţean* şi 100 în *Psaltirea Scheiană*). Invocarea *Doamne!* este însă mai frecvent atestată decât forma de nom.-acuz. „*Doamne!*”, „*Domnul (nostru)*” (numai la sg.) au avut mai întâi, cum am văzut, o semnificaţie religioasă, „Dumnezeu”, şi abia mai târziu a intrat în uzul social, cu sensul „stăpân, proprietar” (cu forme de plural). *Domn* cu sens religios apare în sec. XVI foarte frecvent. Florica Dimitrescu (1973, p. 149) atestă 44 de ocurenţe în *Codicele Voroneţean*, 98 în *Psaltirea Scheiană*, 125 în *Evangheliarul slavo-român* (Petrovici–Demény 1971) şi 167 (să se observe ordinea crescândă a cifrelor!) în

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

Liturghierul lui Coresi (Mareş 1969), ceea ce ar dovedi că folosirea termenilor *Domn, Doamne* este în legătură directă cu limbajul liturgic.

În ceea ce priveşte primul element al termenului *Dumnedzeu*, avem a face cu transformarea fonetică **Domne* (din lat. DOMINE), în poziţie nazală, non-accentuat, trecut la **Dumne* (cf. lat. BONITATEM > *bunătate*), precum, de ex., *Domnia Ta* > *dumneata* etc. – ceea ce ar dovedi originea latino-romanică „autohtonă". *Domn* cu sens „divinitate" şi *Dumnidzău* apar şi în dialectul aromân, ceea ce ar însemna că aceşti doi termeni aparţin românei comune (sec. IX). În schimb, *Dzeu* şi *zău!* există numai în graiurile din nordul Dunării.

Compoziţia *Doamne* şi *Dzeu* o descoperim în textele rotacizante. În *Psaltirea Scheiană* (Candrea 1916, Ps. 9, v. 33, p. 15): *învie, Doamne Dzeul mieu, să se rădice măra ta*, sau în Psaltirea Hurmuzachi: *în numele Domnului Dumnedzeului nostru mări-ne-vem* (fila 15^{v}, Ps. 19/6, p. 102) şi tot acolo (fila 27^{r}, Ps. 32, v. 12, p. 113): *ferice limba celui <ce>iaste Domnulu Dumnedzeu* (în Candrea 1916: *fericată limbă ce lui iaste Domnul Dzeul lui*) etc. Ceea ce ar însemna că atribuirea termenului DOMINE (> *Doamne*) numelui Divinităţii provenea din formule ale limbajului ecleziastic românesc, precum a fost şi termenul *Dumnezeu* pentru a manifesta un respect mai înalt.

Cât priveşte frecvenţa termenului *Dumnedzeu*, singur, *Indicele lexical paralel* indică, în *Psaltirea Scheiană*, 59 de ocurenţe, în *Codicele Voroneţean*, 89, în *Evangheliarul* de la Sibiu (Petrovici–Demény 1971) 56, în *Liturghierul* lui Coresi (Mareş 1969) (în textele tipărite de Coresi, ocurenţele cresc mult: 276, în *Tetraevanghelul* (1561), 218, în *Psaltirea slavo-română* (1577) şi... 1 534 de ocurenţe în *Cazania a II-a* (1581). Concluzia nu poate fi decât una singură: termenul *Dumnezeu* se „instalează" definitiv în limbajul cult bisericesc abia către sfârşitul sec. XVI, pentru ca să înlocuiască termenul *Dzeu*. Probabil acesta din urmă începea a fi confundat cu substantivul *zeu* „idol, zeitate „păgână" (pl. *zei*), atât de unii filologi, cât şi de principalele dicţionare ale limbii române (TDRG, Scriban). Eroarea identificării încetează însă, treptat, în cursul sec. XVI (cu excepţia *Psaltirii slavo-române* şi a *Codicelui Voroneţean*, celelalte texte sacre vechi nu-l mai utilizează, cf. Dimitrescu 1973, p. 244). Dar cum a fost posibilă? Foarte probabil, din cauza omofoniei *Dzeu–zeu* şi a apariţiei în sec. XVII (sau la sfârşitul sec. XVI) a substantivului *zeu* „idol" (absent din dialectul aromân). Faptul că *Psaltirea românească* (1570) amalgamează cei doi termeni (185 – *zeu*, 218 – *Dumnezeu*, Dimitrescu 1973, p. 244) s-ar putea să se datoreze trecerii din nord în graiurile din sud-estul Transilvaniei, unde *Dzeu* n-a existat vreodată. Pentru ca o frază precum *tu eşti Zeu singur* (Toma 1976, p. 364) să fie înţeleasă altfel decât *tu eşti singurul Dumnezeu* (Ps. 85) sau *Zeu mare e Domnul* (*ibidem*, p. 402) (modern: *Dumnezeu mare este*), nu poate fi posibil decât prin confuzia *(dz)–z* într-un cuvânt recent apărut (*zeu*) omofon cu *Dzeu*.

În orice caz, amalgamarea semantică *Dzeu–zeu* trebuie explicată. Faptul că încă în epoca tipăriturilor coresiene (sec. XVI) şi a Reformei ea era posibilă

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

înseamnă că *Dzeu*, termen religios creştin, se găsea încă într-o oarecare circulaţie, iar *zeu* „idol" (adică „dumnezeu păgân") îşi făcuse apariţia. Exemplele *Zeu mare, Domnul* (Toma 1976, p. 402) şi *Tu eşti Zeul, spăsitoriul meu* (*ibidem*, p. 114) sunt deosebit de elocvente, pentru a înţelege confuzia termenilor. La care putem adăuga ceea ce se ştie: trecerea în sudul Transilvaniei a manuscriselor rotacizante din nord şi confuzia slovelor – şi z.

Un „indiciu" dă de gândit! În nordul–nord-vestul teritoriului dacoromân, totuşi, *Dzeu* rezistă, oral în forma *(D)zo*, în locuţiuni-*figée* sau în compoziţia termenului *Dumne(d)zo*. L-a semnalat TDRG (s.v. *zău*), l-au studiat cercetătorii dialectologi din Cluj. Este vorba de particula *(d)zo!*, în *(D)zotecuşte!* „Dumnezeu să te ţină" [sănătos], studiată de N. Drăganu (1920–1921; cf. şi Petrovici 1943, Pătruţ 1943) şi în *áşte(d)zo!* „să te ajute Dumnezeu!", menţionat de TDRG. Foarte probabil, evoluţia trebuie să fi fost *Dzău*, atestat în *Psaltirea Hurmuzachi* şi în *Psaltirea Scheiană* (ex. *slavă Dzăului*, *Dzăul nostru* etc., trecut, prin monoftongarea /*ău̯*/ > *ó* acc., la *(D)zo* (cf. transformarea inversă *-ău* > *-o* (accentuat sau nu), care apare în magh. *bíró* > rom. *birău*). Forma *(D)zău* se regăseşte în restul teritoriului dacoromânesc în interjecţia *zău!*, întăritoarea unei afirmaţii sau negaţii (cf. germ. *bei Gott*), precum *zău*, *aşa! zău, nu-s de vină!* (vezi şi TDRG) – în care Dumnezeu este luat de martor/garant că ceea ce se spune este adevărat. S-ar putea să fie o formulă orientală. O întâlnim şi în *Faptele Apostolilor* (*Codicele Voroneţean*), în vorbele Sf. Apostol Paul-Pavel: *eu, pre Dzeu, sânt jidovin*. În alte limbi romanice occidentale, afirmaţia se construieşte cu adverbul *certo*, *certamente*. Forma *(D)zo* (sens afirmativ) este în ALR într-o arie transilvăneană, în partea de nord-vest, vest şi centrul intra-Carpaţi (Crişana, Munţii Apuseni, regiunea Târnavelor). (De notat că *(D)zo şi (D)zău* nu apar decât în graiurile nord-dunărene (dacoromâne). DDA nu îl înregistrează.)

Această sumară excerptare a unor manuscrise rotacizante (traduse de pe originale încă necunoscute) a descoperit, în română, mai multe denumiri (şi modalităţi de adresare) originare pentru Divinitatea unică, supremă: *Dzeu/Dzău*, *zău/zo*, *Dumnedzeu/-dzău*, *Domn* (putem presupune a fi fost calchiate după slavonă). Constatăm însă că *toate* sunt de origine latină şi sunt rezultatul unor transformări fonetice strict latino-romanice. *Dzeu* provine din lat. DĔUS (cu *d* + *y* > *(d)z*, precum DIES (*(d)zi*), lat. DOMĪNUS > *domn* (voc. DOMINE > *Doamne*), iar *Dumnedzeu*, o construcţie alcătuită din *dumne* (< **domne* < DOMINE) şi *-dzeu*. Aceşti termeni fiind de origine latină, ne întrebăm unde sunt cei din greacă (de bună seamă difuzaţi în Scythia Minor)? Unde se găsesc termenii slavoni (*Bog*, *Gespod*)? Aceste întrebări ne orientează către ipoteza „românizării" slavismelor. Alt răspuns ni l-a sugerat profesorul Cesare Alzati: probabil că termenii greceşti şi slavoni circulau numai în cadrul strict ecleziastic, al unor oficieri liturgice în limbi neînţelese de poporenii credincioşi „locali". Aceştia utilizau limba latino-romanică a populaţiilor autohtone. Între termenii mai sus menţionaţi sunt şi aceia care serveau – spre rugăciune – credincioşilor (ORANTES), alături de cei bisericeşti, ai preoţilor

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

(PRESBYTERI). Am putea considera că – cel puțin – *Dzeu* < DĔUS, DOMINUS şi *Doamne* < DOMINE aparțin celor ce se rugau, adică unor credincioşi de limbă română. De altfel, *Dzeu/Dzău*, *Doamne!*, *Domn* sunt primii termeni atribuiți în invocarea Celui-de-Sus. În schimb, *Dumnedzeu* pare să fi ajuns în uzul vorbirii comune prin preoți sau prin predici bisericeşti. De aceea, uneori, resimțim – şi astăzi – termenul *Dumnezeu* cu o conotație semantică superioară față de *Doamne!* (cf. *Dumnezeule!*, față de *Doamne, iartă-mă!*).

Aceşti termeni de origine latină (calchiați/influențați sau nu de creştinări non-latine), ne pun o întrebare legitimă: **când** şi **cum** au putut apărea în terminologia creştină românească? (Menționăm încă o dată că limbile romanice occidentale – vom vedea mai departe – nu posedă decât pe cale cultă (ecleziastică) DOMINE! şi DOMINE-DEUS (it. *Domined(d)io*).) În Biserica latină, în locul lui DOMINUS „stăpân, superior (social)" se utilizează lat. SENIOR (de unde apelativul it. *Signore*, fr. *Seigneur* – care au relegat DOMINUS într-un semantism eclesiastic inferior: *Don*, titlu preoțesc, dar, în spaniolă, titlu reverențial social). Asemenea titluri sociale caracterizează Evul Mediu urban occidental[2]. De aceea, poate, în Occident, limbajul religios are o conotație cultă, superioară față de limbajul vulgului: limba latină şi urbanitatea şi-au pus amprenta (de unde, bunăoară, necesitatea unor „volgarizzamenti" chiar pentru *Pater Noster*). Un creştinism urban, propagat de „sus în jos", prin PRESBYTERI.

Față de acest creştinism latin cult, Biserica Orientală greco-latină (a Imperiului Roman constantinopolitan) pare a fi mai apropiată de credincioşi, de ORANTES, straturi sociale umile: militari, sclavi eliberați sau nu, meseriaşi, „*petit peuple*" au constituit dintru început comunități pe care credința în Iisus îi aduna – atât în Orientul greco-balcanic, precum şi în Occidentul mediteranean. În Orient, domnea şi o anumită toleranță şi lipsă de rigoare teologică: preoții, mai ales la sate, duceau o viață comună cu poporenii lor. O disciplină teologică şi o catehizare introductivă confesional lipseau. Expresia credinței era, „popular", mai liberă, de aceea, poate, mai profundă, mai autentică. În română, *Doamne!* < DOMINE! este dublat de *Dumnedzeu* (DOMINE-DEUS), iar *Dzeu* < DĔUS apare, încă din primele atestări, alături de *Domn(ul)* cu acelaşi sens.

De aceea, este greu să datăm şi să localizăm apariția acestor termeni latini ai denumirii Divinității creştine unice. Fiind latini, aceşti termeni ar putea să dateze după a doua încreştinare (după sec. IV) latină din provinciile romane imediat sud-dunărene.

Dar a fost această evanghelizare ajunsă din sud, în Transilvania atât de intensă încât să fi acoperit şi zona de nord–nord-est a Transilvaniei şi nordul

[2] Într-o interesantă lucrare (Simon–Benoit 1998, p. 111) se arată că țărmul mediteran al Galiei, Cartagina şi litoralul nord-african au fost evanghelizate înainte de sfârşitul primului secol (deşi existența unor biserici (paleocreştine) nu este atestată decât în a doua jumătate a sec. II). Creştinismul se limita la *pagani*, care rezistau convertirii. În nordul Dunării, în regiunea intracarpatină, țăranii au acceptat cu uşurință religia lui Iisus.

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

Moldovei (de unde ne-au parvenit textele rotacizante)? Tratamentul fonetic al termenilor este românesc. De aceea, o datare a lor în epoca latino-romanică a limbii române *in fieri* ar fi posibilă (sec. VIII–X): *Dzeu* < DEUS, *Dumne(d)zeu*, *Doamne!* prezintă evoluții fonetice românești (lat. *d* + *y* > *z* există în inscripții greco-latine din Dacia: *zaconus* < DIACONUS, *zonisos* < DYONISOS, Rosetti 1986). DĔUS > *(D)zeu* pare a aparține primelor evanghelizări (sec. III–V).

Dar perioada scripturilor noastre sacre – traduse din slavonă – începe abia din sec. XV–XVI, adică multe secole mai târziu, în nord, departe de zonele evanghelizărilor pontice şi danubiano-carpatice.

5. DOMINUS este al doilea termen care-l denumeşte pe Cel-de-Sus. A-l numi pe Dumnezeu „Domn” este o inițiativă ebraică. După cum se ştie, teologia ebraică interzicea a pronunța numele Supremei Divinități. Biblia recurgea la „Tetragrama YHWH, care nu se putea rosti, sau la termenul „Nume”, singurele „semne” teologic admise. Însă, după afirmațiile eminentului biblist Thomas Römer (2014, p. 37–67), *Biblia* ebraică a introdus – spre a putea fi menționată Divinitatea supremă – termenii *Elohim* şi *'Adonāy*. Acesta din urmă avea sensul originar „stăpân, domn”, fiind un termen reverențial de felul germ. *(mein) Herr*. *'Adonāy* avea avantajul unei vocalizări *a-o-a*, ca în ebr. sefard *ah-daw-nay*, ebr. ashkenazy *ah-doh-noi*), ceea ce sugera vocalele „Numelui” (*Yehova*). Un pertinent studiu al teologului Martin Rösel (2000, p. 5–8) explică această importantă inovație biblică. Titlul onorific de „stăpân absolut” este dat de evreii „eleniști” ai *Septuagintei* (sec. III î.Cr.), folosind termenul elenic *Kyriós (ó Theós)*, dar a apărut şi în *I Corinteni* a Sf. Apostol Paul-Pavel (deci sec. I d.Cr.). Dicționarul italian *Grande lessico del Nuovo Testamento* (ed. 1968, vol. IV, p. 1453–1454) afirmă că ebr. *'Adonāy*, a fost tradus (încă o dată) în sec. I î.Cr.–sec. I d.Cr. prin gr. *Despota* şi *Kyriós*. Este probabil că atunci – sau puțin mai târziu – să fi apărut, tot în traducere, lat. DOMINUS. Astfel trece în noua religie creştină termenul ebraic *'Adonāy*, gr. *Kyriós*, cu sensul „superior, stăpân, patron”, devenind denumirea Divinității unice a primului creştinism. În *Evanghelia lui Marcu* apare şi *Kyrie!*, forma invocativă (Marcu 7, 28). Iar Sf. Apostol Paul-Pavel, în aceeaşi *Epistolă I către corinteni*, extinde sensul lui *Kyrios–Kyrie!* la Iisus Hristos.

6. DOMINUS (vocativ DOMINE!) a trecut, odată cu primele traduceri ale *Septuagintei* greco-ebraice din Alexandria, în limba latină, înainte de anul 250, în Africa de nord[3]. Acolo, în Cartagina, se găseau doi mari intelectuali. Unul, ierarh creştin, Sf. Ciprian, episcop-martir (cca 210–258), celălalt, „păgân” convertit la creştinism, apologist-teolog, *Tertullianus Septimius Quintus* (155–222). Sf. Ciprian utilizase,

[3] *Biblia* ebraică tradusă în greacă, la Alexandria, în sec. III î.Cr. de 70 (sau 72) de evrei „eleniști” (de cultură greacă), primită cu entuziasm în Alexandria, nu s-a bucurat, în Palestina, decât de „neîncredere” şi de reacții „contrastante” – se specifică în *Septuaginta*. S-a cerut chiar o „revizaire” a *Septuagintei* şi au apărut traduceri concurente (din partea evreilor palestinieni care voiau să fie corectată traducerea în greacă). *Septuaginta* a fost *eliminată* din cultul ebraic în anii 90–130 d.Cr. Adică 100 de ani înainte de a intra în uzul creştin!

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

încă prin 248–249, scriindu-şi *Testimonia*, traduceri latine ale *Septuagintei*, cuprinse în *Vetus Latina*, care este considerată astăzi a fi unica mai veche traducere latină (se mai numeşte şi „*Biblia* africană") – traducerea *princeps* (Sf. Ciprian citează chiar 480 de versete din ea!).

Cel mai cunoscut translator al *Bibliei* alexandrine este însă *Tertulian* (155–222), care, cunoscând – şi el – traduceri anterioare (fragmentare) cuprinse în *Vetus Latina* sau copii-manuscrise ulterioare, denumite în teologia creştină *Veteres Latine*), le-a „stilizat", prin creaţii lexicale pentru conceptele biblice şi printr-o terminologie latină corespunzătoare celei greceşti-ebraice (Sf. Ciprian a stabilit, prin traducerile sale, mai ales partea cultuală eclesiologică). Tertulian este creatorul latinei teologice creştine (Simon–Benoit 1998, p. 166–167). Astfel, ebr. *'Adonāy* – gr. *Kyrios* (voc. *Kyrie!*) au devenit lat. DOMINUS (voc. DOMINE!), încă pe când, la Roma, în sec. III, limba creştinilor era elina (cf. *ibidem*, p. 163)[4]. În limbile romanice, DOMINUS–DOMINE! apar mai întâi în limba italiană (antică). Dar atestările scriptice sunt mult mai târzii, abia în sec. XIII, în texte „toscane şi corsicane" (1236), în texte veneţiene (1299) şi în texte meridionale (1360–1370). Se atribuiau titluri unor personaje sociale „onorifice" „sus-puse" în societate: *d(omi)no Dando*, *d(omi)no Ugolino* (Corsica 1236), *cum d(omi)no Parente Vesconte* (Pisa, 1264) etc. (interesantă este definirea lui Dumnezeu dintr-un „Canzoniere" toscan din 1369: *lo 'mperador di tucto 'l mondo e(st) domino nel temporal, nell'altro e(st) appostolico, in quanto sia catholico"*). Un asemenea „titolo onorifico" pentru Iisus apare în 1298; *el salvatore d(omi)no (Iesu) Cristo* (Toscana), iar, în aceeaşi regiune, *in ogni suo stato Cristo fu chiamato Domino e Signore, per dimostrare la sua generale e legitima signoria* (1342) (în Sicilia, 1367: *Domino nostro Jesù Cristo ci gloriamo*). Tot astfel, expresia *Domino concedente* (Pisa, 1330), un fel de „dacă o vrea Dumnezeu". Se evidenţiază, aici, alt aspect reverenţial: sinonimia termenului DOMINUS cu SENIOR (it. *Signore*) (comparativ al lat. SENEX „bătrân), care „intra" şi în semnificaţia termenului ebraic *'Adonāy* şi pe care o folosise Sf. Apostol Paul-Pavel în *Epistola I către Corinteni.* În italiană ar putea fi legat de *Signoria* „stăpânire administrativă"; cf. *Palazzo della Signoria*, la Firenze şi Siena! Este evidentă originea cultă a acestor doi termeni (în italiana antică, REW, nr. 2741 indică DOMINUS > it. *donno!*).

Pentru limba română – precum vom vedea mai departe –, lat. DOMINUS > rom. *Domn*, DOMINE > rom. *Doamne* apar mai întâi în limbajul religios (*Domnul nostru Iisus Hristos* şi *Doamne fereşte!*). Mai târziu, *Domn* a devenit termen reverenţial pentru conducătorul („Domnul") ţărilor româneşti (în sec. XIV). În română nu s-a utilizat niciodată termenul SENIOR.

[4] M. Simon şi A. Benoit (1998) susţin chiar că, odată cu expansiunea şi instalarea creştinismului în partea occidentală a Imperiului Roman, se vădeşte o apariţie a unei teologii creştine occidentale („*plus juridique, institutionnelle et réaliste*"), deosebită, „oarecum", de cea a Orientului creştin, care dispunea de o teologie „*plus spéculative et mystique*".

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

7. DOMINE! apare în italiană ca termen cult, folosit „*per rivolgersi a Dio*” (TLIO, s.v.) în aceeaşi epocă târzie (sec. XIII–XIV), în construcţii precum it. *senza poter dire Domine, aiutami!* (Franco Sacchetti, sec. XIV) sau *Domine, dagli il malanno!* Nu putem şti dacă este un cultism învăţat în Biserică sau un cuvânt italian transmis pe cale orală. Singura formă care ar fi putut fi legată, oral, de DOMINE! este it. *diamine*, în expresia *che diamine!*

8. În limba română, DOMINUS şi DOMINE! au pătruns direct, pe cale orală. Îi găsim în expresii religioase invocative precum *Doamne, ajută!*, *Doamne, iartă-mă!*, *Doamne, păzeşte!*, dar şi în construcţia *Dumnezeu.*

Termenul *Domn* apare încă din primele texte manuscrise rotacizante (sec. XV–XVI) cu sensul de „stăpân” (cf. *şi puse el domn casei sale* (Toma 1976, p. 140). Dar ocurenţele în care *Domnul* (sing. art.) apare cu sensul „Dumnezeu” sunt majoritare. Ele apar şi în alte texte tipărite de Coresi, precum *Tetraevanghelul* (1561) şi *Cazania a II-a* (1581).

Domn(ul) este însă un termen reverenţial echivalent cu *Dumnezeu* (*ce-o vrea Domnul – Ce-o vrea Dumnezeu*). Ulterior, Biserica, în liturghie, a introdus în sec. XVI şi expresia *Domnul Dumnezeu* (adică de două ori DOMINUS!) – probabil şi pentru că cinstirea Celui-de-Sus părea insuficientă (deşi pare a fi un calc după gr. *Kyriós ó Theós*!). Lui „Dumnezeu” i se aplică titluri superioare, încă de pe când DEUS era considerat un SENIOR în creştinismul occidental. În italiana antică apare *mesenior D(omi)nideu* (1065; *Formula di confessione umbra*) sau *messer Domeneddio*; *messer Iesu Cristo*, Ferrara, sec. XIV). De bună seamă, în exprimarea respectului înalt datorat Divinităţii, în unele medii ecleziastice, hiperreverenţa verbală nu mai cunoştea limite (Biserica le impunea?). În greacă, *kyrios ó Theós*, sau în română, s-a recurs numai la *Domnul Dumnezeu*, iar în franceză, unde lipsesc asemenea expresii, se foloseşte numai *Bon Dieu!*, *Grand Dieu*[5].

9. Care este, în acest ansamblu denominativ, poziţia creştinismului românesc? Limba română dispune, pentru a denumi Divinitatea unică, numai de termeni de origine latină: *(D)zeu*, *Domn* (vocativ *Doamne!*) şi *Dumne(d)zeu* (cu formele derivate *Zău/Zo*). Între ei sunt însă deosebiri de observat la o atentă examinare. Mai întâi, diferenţe de timp şi de spaţiu. *(D)zeu* este, fără îndoială, cel mai vechi termen, care a traversat timpurile, urmaş al lat. DĔUS. Confuzia ulterioară *Dzeu–zeu* „idol”, instalată atât de uşor în limba scrisă (în sec. XVI–XVII), trebuie, de asemenea, semnalată. *(D)zeu* continuă să supravieţuiască sub forma cea mai răspândită, interjecţia *zău!* şi într-o formă regională transilvăneană *(D)zo.*

Termenul *Dumne(d)zeu* pune şi alte probleme. Construcţia lui cuprinde elementele *Dumne-* şi *-(d)zeu*, amândouă justificate – aşa cum am văzut – de evoluţia

[5] În ceea ce priveşte termenul rom. *Domn* referitor la conducătorii ţărilor româneşti, trebuie menţionat că ei înşişi, *Domnii*, nu îndrăzneau a se autodenumi altfel decât *domini*, nu „împărat” (precum procedase Boris, „ţar” – adică Caesar! al bulgarilor!), pentru că „împăratul” nu era decât *Împăratul* (*Caesar*) din Constantinopol (creştin sau turc otoman!) sau sus, în Cer, în „Împărăţia lui Dumnezeu”.

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

fonetică românească – deci un cuvânt format în interiorul limbii române (este probabil la origine, un cuvânt cult, aparţinând limbajului bisericesc). Dar concordanţa construcţiei cu it. *Domineddio*, fr. *Dame-dieu*, prov. *Dom(p)nedau*, continuatoare ale lat. DOMINE-DEUS, dă termenului un statut aparte. *Dumne(d)zeu,* o construcţie lexicală românească paralelă cu modele latino-romanice (în ciuda diferenţelor liturgice Orient–Occident). Constatarea ne trimite la o epocă în care liturghia creştină era una singură, greco-latină, precum era Biserica lui Iisus în primele sale secole de existenţă evanghelică. Atunci când aveau loc şi primele încreştinări ponto-danubiene. Termenul aparţine şi astăzi unui registru conotativ stilistic superior. Mai înalt-aulică decît *Dumnezeu* este compoziţia *Domnul-Dumnezeu*, desigur creată în Biserică.

Aceşti termeni latini din română au fiecare un corespondent în liturghia greacă, *(D)zeu–Theós*, *Domn–Kyriós*, *Doamne!–Kyrie!*, *Dumnezeu–Kyrie-ó-Theós*. Tot astfel, în liturghia slavonă: *Bog*, *Gospod*, *Bože!*

10. Această constatare ne conduce spre căutarea unei explicaţii. Termenii precitaţi sunt fundamentali în religia creştină – şi, de bună seamă au fost inculcaţi dintru început celor care se creştinau – dar... *în ce limbă* de cult? În Scythia Minor, cum ştim, religia lui Iisus s-a propagat în limba elină (în sec. III) pe ţărmurile vestice ale Pontului, din Helada balcanică (se vorbea greaca şi, probabil, limba latină, dacă luăm în seamă inscripţiile tombale din Tomis).

Cea de a doua evanghelizare s-a desfăşurat în vestul imediat sud-danubian al Daciei (*Ripensis*) şi al Moesiei (Superior). Aceasta, în limba latină. Extinzându-se însă spre zonele nord-danubiene şi intracarpatice, această încreştinare a atins treptat ţinuturile intracarpatice – ex-Dacia Romana – unde, probabil, mai dăinuiau elemente izolate ale unui creştinism „dacoromân" – în limba latină *in statu nascendi*. Această a doua zonă a fost ferită de invazii „barbare" dinspre Răsărit – inclusiv de slavizarea ponto-danubiană începută prin sec. VI–VII, care cuprindea Scythia Minor, Moldova de sud şi provinciile latinofone creştinate din sudul imediat al Dunării.

Constatăm însă că, în nordul carpatic al spaţiului transilvan, ne întâmpină, în sec. XV–XVI, texte sacre traduse din slavonă care atestă utilizarea unei terminologii creştine româneşti constituite. Aşadar, acolo denumirile Divinităţii unice creştine se exprimau în termeni fundamentali de origine latină, dar, alături de aceştia, elemente slavone caracteristice limbajului liturgic slavo-bizantin *(D)zeu*, *Dumne(d)zeu* sunt latino-romanici (DEUS, DOMINE-DEUS) (vezi mai sus), iar *Domn(ul)*, *Doamne!*, care nu apar în limbajul ecleziastic romanic occidental, sunt creaţii româneşti. Ceea ce trebuie însă luat în seamă este corespondenţa acestor ultimi termeni (latini) româneşti cu elemente slavone: *Domn(ul)*, precum sl. *Gospod*, *Doamne!*, precum *Bože!* (cf. rom. *ce-o vrea Domnul*, *Doamne, iartă-mă!*), în uz bisericesc (*Doamne, miluieşte!*) sau în vorbirea comună.

Cu alte cuvinte, textele sacre româneşti manuscrise folosesc un limbaj liturgic cu termeni fundamentali româneşti de origine latină şi cu termeni slav(on)i.

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

Termenii latini pot să fi fost introduşi odată cu antica evanghelizare în limba latină (sec. IV–V) şi păstraţi în cult, dar prezenţa termenilor slav(on)i este mai greu de explicat într-o zonă carpatică îndepărtată de regiunile slavizante ponto-danubiene (din sec. VII).

11. Cum a fost posibilă constituirea acestui limbaj religios latino-slav pe care îl întâlnim în textele din sec. XV–XVI?

Dispunem de un singur indiciu: *spaţiul creştin intracarpatic* (*Transilvania*). Şi de faptul că *acolo* în nordul carpatic al Transilvaniei şi al Moldovei s-au descoperit texte religioase în limba română cu un limbaj creştin aproape deplin format.

Distanţa în timp este sec. IV–VI – sec. XV–XVI. Ce s-a petrecut în această regiune din nordul Transilvaniei şi al Maramureşului şi al Moldovei în acest timp? Trebuie deci să luăm în seamă faptul că ţinuturile intracarpatice ale Transilvaniei erau deschise spre vest–nord-vest şi sud-vest, spre „pusta" Pannonică, iar spre nord, spre zonele Moraviei slavo-catolice. Or, aceste regiuni au aparţinut (până prin sec. IV–V) „prefecturii" romane Illyricum. Această zonă a fost divizată, în 395, între Roma şi Contantinopol. „Dieceza" *Pannonia secunda* a fost înglobată în „prefectura" Italia (depinzând de Roma), iar „diecezele" Dacia (Ripensis, Mediterranea), Moesiile (Superior, Inferior) şi Macedonia rămân în „prefectura" Illyricum (cu capitala Sirmium), care trece în Imperiul Roman de Răsărit (grecofon). Pannonia şi-a continuat însă viaţa ecleziastică latină, obedientă Romei. De Pannonia (Superior) s-a legat însă zona încreştinată de Metodiu şi Kiril (în sec. IX şi sec. X) a Moraviei Mari (*Velka Morava*), în rit şi catolic şi slav (Kiril şi Metodiu cereau Romei ca limba slavilor să fie admisă ca „limbă sacră"). Se deschide, astfel, în vest–nord-vestul Transilvaniei o largă zonă de creştinătate – care a putut *însoţi* şi *susţine* creştinismul autohton existent (propagat într-o versiune sumară) în Transilvania (în ce măsură era implicată aici şi slavo-bizantinizarea nu putem şti). Dar, în aceeaşi timp, în nord-est a avut loc alt eveniment de seamă: creştinizarea kneazului Vladimir (şi al knezatului „rus") adică a Ucrainei (888) (Rutenia). Această ultimă adeziune la religia creştină s-a efectuat însă în ritul bizantin-constantinopolitan, dar în limba slavă (slavona).

12. Aşadar, o „centură" de regiuni creştine, de limbă latină şi de limbă slavă, supuse Romei sau supuse Bizantinilor, *înconjurau* teritoriul Transilvaniei de la vest–nord-vest şi nord (din zona Crişurilor şi Tisa în Carpaţii nordici şi Galiţia). Prin contact sau sub influenţa – chiar cu contribuţia – acestor creştinisme tardive (sec. IX–XI) *s-a dezvoltat* şi *s-a consolidat* creştinismul românesc din Transilvania. Acesta şi-a păstrat termeni fundamentali latino-romanici (de ex. numele latine ale Divinităţii unice) din primele încreştinări (sec. IV–V), dar şi-a adăugat termeni slav(on)i, din contactele cu creştinismul slavo-bizantin, la sud şi la nord. Se constituie *în Transilvania* limbajul liturgic latino-slav românesc. Se conservă termeni de origine latină, se *românizează* (calchiază) termeni slavi bisericeşti sau se introduc slavisme ecleziastice (slavone). În această liturghie slavo-bizantină, românească,

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

apar, cum am văzut, termeni latini (pentru Divinitatea unică), alături de termeni slav(on)i. Textele traduse din slavonă ne pun în faţa unui limbaj liturgic românesc constituit (am notat că denumirile dumnezeirii sunt, *toate*, de origine latină).

13. Cum a fost posibilă această evoluţie a limbajului creştin al românilor (de la paleo-creştinismul originar latin la textele traduse)? De unde au provenit pătrunderea masivă a elementelor slav(on)e într-o regiune despre care nu putem şti dacă a avut legături cu slavizarea latinităţii ponto-danubiene din sud? *Nu cumva din contactele cu slavitatea creştină nordică* din Moravia şi Rutenia?

O ipoteză este posibilă[6]. În legătură (contact) cu zone slave din nordul Transilvaniei, înseamnă o „extindere" către nordul Carpaţilor a ariei creştine intracarpatice. Acolo se găseau centre – şi latine, şi slave – ale creştinismului, precum am văzut mai sus. Regiunile din Carpaţii de nord erau bi- sau chiar pluriconfesionale, ţinând seama de faptul că Moravia „Mare" era slavo-catolică, iar rutenii din Ucraina erau slavo-bizantini. Acolo se găsea – se ştie – o instituţie ecleziastică importantă: Mănăstirea Sf. Mihail din Peri. Un centru religios care, deşi era „stavropighie" bizantin-ortodoxă, adăpostea traducători din latină şi din slavonă (poate şi pe aceia care au tradus şi în limba română), „amestecând" cu curaj confesiunile tradiţionale cu indicaţiile teologice ale Reformei (cărţile sacre în limba „înţeleasă" de credincioşi). Prezenţa, în nordul spaţiului intracarpatic transilvan a traducătorilor de cărţi sacre în româneşte poate fi o dovadă în acest sens. Dar şi mai doveditor este faptul că, în aceste traduceri din slavonă, slaviştii români (Pandele Olteanu a fost primul) au descoperit elemente lexicale slave nordice, *morave* şi rutene. Prin creştinismul din Transilvania românească au intrat în contact latinitatea originară a primelor încreştinări nord-dunărene cu centrele creştinătăţii tardive din nordul Carpaţiei, ale Moraviei Mari şi ale Ucrainei rutene. Ţinutul Maramureşului, nordul Transilvaniei şi nordul Moldovei constituie, astfel, a treia zonă creştină românească. De acolo, din Transilvania, *s-a revărsat* creştinismul constituit spre sud (Muntenia sud-carpatică) şi spre răsărit (Moldova „Ţării de Sus").

Împreună cu paleocreştinismul din Scythia Minor (sec. III) şi din Illyricum, din sudul imediat al Dunării, acest creştinism transilvan-carpatic s-a subordonat Bisericii Orientale. Astfel creştinismul românilor a devenit *singurul* creştinism latino-romanic supus al Patriarhiei Bizanţului. Astfel – credem – au ajuns românii să fie consideraţi „latinii Bizanţului". Mai corect ar fi să fie incluşi într-o zonă a

[6] Anumite constatări etimologice ne-ar permite să ne gândim cel puţin la o „infiltraţie" a slavităţii nordice-răsăritene în terminologia creştină românească. Versiunea Luca Stroici a rugăciunii *Pater Noster – Otče Naš* conţine câţiva termeni slavoni-„răsăriteni" (ruteni): *a mântui* (*mântuieşte-ne*), *viclean* (*vicleanul*), *săţios* (*săţioasă*) (probabil şi alţii), care nu se găsesc în versiunile din Transilvania. *Părintele Nostru* trimis de Luca Stroici în Polonia nu era acelaşi cu *Tatăl Nostru* din Transilvania – deşi, de bună seamă, avem ca sursă slav. *Otče Naš*. Pare-se, primul provenea din regiunile creştine nord-estice – ale rutenilor –, iar celălalt, din creştinismul reformat transilvan propulsat din Europa Centrală. Examenul slavistic – verificarea acestei ipoteze – rămâne încă un deziderat.

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

unor încreştinări succesive latino-slave-bizantine seculare. A unui creştinism perpetuu.

*

Un post-scriptum. Există, dialectal, în română, şi un termen ecleziastic... grecesc. Nu putem şti dacă este direct transmis din greacă sau face parte din liturghia catolică, cea care îl foloseşte, rest din liturghia elină. Este vorba de gr. *Kyrio Eleison* (lat. *Miserere, Domine!*, rom. *Doamne, miluieşte!*) devenit în vorbirea populară românească *Chiraleisa*. Glosarea lexicologică a termenului este variabilă. TDRG, s.v. îl semnalează în Moldova, cu sensul „fâşii de pânză care împodobesc, pentru Bobotează, crucea". Scriban îl explică prin „duh rău", „spirit nefast" (!). Atestări apar în *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir şi în opera lui Ion Creangă. Termenul mai apare în zona graiurilor din nordul şi nord-vestul Transilvaniei (cf. Drăganu 1920–1921, Pătruţ 1943, Petrovici 1943 ş.a.). Dar *Chirale(i)sa* nu are legătură cu tematica articolului nostru.

BIBLIOGRAFIE

Bovon 2007 = François Bovon, *Des noms et des nombres dans le christianisme primitif*, Cambridge, Harvard University, 2007.

Candrea 1916 = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII, traduse din slavoneşte*. Ediţiune critică de I.-A. Candrea, vol. I, II. *Textul şi glosarele*, Bucureşti, Editura Socec & Comp., 1916.

Costinescu 1981 = *Codicele Voroneţean*. Ediţie critică de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, *general şi etimologic*. Ediţia a doua augmentată, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1974.

Dimitrescu 1973 = Florica Dimitrescu, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.

Drăganu 1920–1921 = N. Drăganu, *Zo te cuşte* [sic], în DR, I, 1920–1921, p. 308–312.

Gheţie–Teodorescu 2005 = *Psaltirea Hurmuzaki*, vol. I. Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Laporte 2001 = Jean Laporte, *Les Père de l'Eglise*, vol. II. *Les Pères grecs*, Paris, CERF, 2001.

Mareş 1969 = *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al Mareş, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1969.

Pătruţ 1943 = Ioan Pătruţ, *A custa în graiul bănăţean*, în DR, X/2, 1943, p. 361.

Petrovici 1943 = Emil Petrovici, *Zo te custe!*, în DR, X/2, 1943, p. 354–355.

Petrovici–Demény 1971 = E. Petrovici, L. Demény (ed.), *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1971.

REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3., vollständig neuarbeitete Auflage, Heidelberg, C. Winter Universitätsbuchhandlung, 1935.

Römer 1974 = Thomas Römer, *L'invention de Dieu*, Paris, Seuil, 1974.

Rösel 2000 = Martin Rösel, *'Adonāy: warum Gott „Herrn: genannt wird*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2000.

Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. Ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986.

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)

Scriban = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, ediţiunea întîia, Iaşi, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
Simon–Benoit = Marcel Simon, André Benoit, *Le Judaïsme et le Christianisme antique. D'Antiochus Épiphane à Constantin*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.
Stietencron (ed.) 1975 = H. von Stietencron (editor), *Der Name Gottes*, Düsseldorf, Patmos, 1975.
TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 3., überarbeiteetund ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, vol. I–III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, 2003, 2005.
Texte româneşti = Texte româneşti din secolul al XVI-lea, I. *Catehismul lui Coresi*, II. *Pravila lui Coresi*, III. *Fragmentul Todorescu*, IV. *Glosele Bogdan*, V. *Prefeţe şi epiloguri*. Ediţii critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ionn Gheţie, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon. Coordonator Ion Gheţie, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1982.
TLIO = *Tesoro della lingua italiana delle origini*.
Toma 1976 = Coresi. *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*. Text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1976.

ON THE NAMES FOR *DUMNEZEU* (GOD) IN ROMANIAN
(*Abstract*)

The article discusses names of sacred characters in the Holy scriptures, especially the name for the unique Divinity, *God*, in Romanian and in the other romance languages from the perspective of the Romanian christianism. The author refers first of all to the Romanic descendants of the Latin DEUS and DOMINUS (and its vocative DOMINE) presenting in detail their situation in Romanian, from the religious texts in the 16th century (the rhotacizing texts and Coresi's printings) to their nowadays dialectal spreading, according to ALR (*Romanian Linguistc Atlas*): *Dzeu (Dzău)*, *Zo*, *Dumne(d)zeu*, *Dumne(d)zo*, *Domn(ul)* (vocative *Doamne*) and concludes that, from this point of view too, the Romanian christianism seems to belong to an interference Greek-Latin area, so as "we remained, spiritually, Greek-Byzantine, but speaking a neo-Latin western language".

Cuvinte-cheie: *creştinism românesc*, ***Deus***, ***Dominus*** (***Domine***), ***Zău***, ***Zo***, ***Doamne***.
Keywords: *Romanian Christianism*, ***Deus***, ***Dominus*** (***Domine***), ***Zău***, ***Zo***, ***Doamne***.

28 bis Rue Pouchet
75017 Paris,
France

BDD-A24616 © 2016 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.239 (2026-11-04 16:43:12 UTC)